

אוריאל גנזל

מצב הלכתי חדש כקריטריון להחשבת פעולה כמלאכה

א. כיבוס בגדים שלכלך תינוק

במלאכת מלבן שנינו לגבי הכנסת בגד למים (זבחים צד, ב): "שרייתו זהו כיבוסו". נחלקו הראשונים האם כל שריית בגד במים (גם בגד נקי) היא כבוסו וחייב, או ש"שרייתו זהו כיבוסו" נאמר רק בבגד מלוכלך; אולם על כל פנים בבגד מלוכלך לכריע "שרייתו זהו כיבוסו" וחייב.

לאורך גמרא זו תמוהה מחלוקת בין בעלי התוספות בענין כיבוס בגדים שלכלך תינוק במי רגלים, כדי שאימו תוכל להתפלל:

"ועל תינוק שלכלך בגדי אימו במי רגלים אין לזרוק עליו מים דשרייתו זהו כיבוסו" ושמע ר"י מפי הנשים שהתיר ר"ת ליטול ידיה ולקנח ידיה בבגד, כיון שהוא דרך לכלוך, כדי שתוכל להתפלל ולברך. ואין נראה לר"י שהרי היא מתכוונת לטהר הכלל, ודרך רחיצה וליבון היא זה "הקינוח" (שבת קיא, א-ב) ד"ה האי מסוכרייתא).

רוב האחרונים הבינו שר"ת התיר משום שאע"פ שיש כאן ניקוי של הבגד - ניגוב ידים רטובות במים על בגד מלוכלך - אין זו דרך כיבוס; אלא דרך לכלוך. כתוצאה מכך הקשו מספר קושיות, שהעיקריות מתוכן הן:

א. תוס' עצמם כתבו שהיתר זה של הרטבת בגד בדרכך לכלוך, ולא בדרך ניקיון, הוא רק כאשר הבגד נקי (ע"ש בתוס'). במקרה שלנו התינוק לכלך את אימו במי רגלים, הבגד מלוכלך. כיצד אפשר להשתמש כאן בהיתר זה?

ב. לכאורה, הדין עם ר"י - בכל דרך שהמים יגיעו לבגד יהיה זה פסיק רישא שיהיה כאן ניקוי קצת, וניחא לה בזה, והרי תוס' קבעו שאפילו ליבון קצת אסור?

כתוצאה מקושיות אלו תרצו האחרונים מספר תרוצים שעיקרם העמדות שונות של המקרה בו דנו ר"י ור"ת. נראה לענ"ד, שניתן להבין באופן שונה את המחלוקת בין ר"ת לר"י, ותיפתרנה מאלהן גם השאלות.

ב. בניית מחיצת ארעי מתרת בשבת

במלאכת בונה מובא בגמרא הדין, שבניית מחיצת קבע - אסורה, ובניית מחיצת ארעי - מותרת. אע"פ כתב ר"ת כיישוב למספר סוגיות:

"היכא שהמחיצה מועלת להתיר חשוב עשית אהל בתחילה..." (ערובין מד, א תוד"ה פקק).

בניית מחיצת ארעי רגילה אינה חשובה מספיק כדי שתחשב למלאכה, ומסיבה זו אין לאסור את עשייתה בשבת. המצב ההלכתי החדש שנוצר עם עשיית מחיצה מתרת. הוא שמעניק למחיצה חשיבות, והופך אותה מתוצאה חסרת חשיבות לתוצאה בעלת חשיבות. מטעם זה, לדעת ר"ת, תחשב פעולת עשיית מחיצה מתרת בשבת בנין, ותאסר בשבת.

ג. חלות הלכתית כמחשיבת פעולה למלאכה

מדברי ר"ת למדנו כי הוא סבור (ובעקבותיו ראשונים רבים), שכאשר נוצר מצב הלכתי חדש כתוצאה מפעולה שנעשתה בשבת, עולה חשיבות הפעולה שנעשתה, והיא תחשב למלאכה ותאסר בשבת (זאת למרות שלו לא היה נוצר המצב ההלכתי החדש, לא היתה חשיבות לפעולה, והיא לא היתה נאסרת בשבת).

ע"פ הבנה זו של מושג היצירה בשבת, ניתן להבין היטב את המחלוקת בין בעלי התוספות בענין כיבוס בגדים שלכלך תינוק במי רגלים, כדי שאימו תוכל להתפלל.

ר"ת לא התיר כלל לנקות בגד ממי הרגלים שעליו, אך לא ניקוי בדרך של לכלוך. היתרו של ר"ת היה לנגב את הידים על הבגד, כך שהמים הנספגים בבגד יבטלו את מי הרגלים שעליו, והאם תוכל להתפלל (השווה לשון הגהות-מרדכי לדרך קמב [פב], א בדפוס וילנא). כדי לבטל את מי הרגלים שבבגד מספיקה כמות קטנה מאד של מים. כמות כה קטנה של מים אין בה כדי לנקות במשהו את הבגד. נמצא, שמבחינה מציאותית מצב הנקיון של הבגד נשאר כפי שהיה.

ר"י, שאסר לנגב את הידים בבגד, אסר זאת מטעם אחר. אמנם במישור המציאותי לא השתנה מצב הנקיון בבגד, אבל מבחינה הלכתית השתנה מעמדו של הבגד. בגד זה שמבחינת הלכות תפילה נחשב למלוכלך ואסור היה להתפלל לידו, נחשב כעת לנקי ובסביבתו מותר להתפלל.

לדעת ר"ת פעולה זו מותרת בשבת, כיון שלא היה כאן כל כיבוס – הבגד נשאר מלוכלך כפי שהיה. לדעת ר"י יש כאן יצירה חדשה והיא אסורה בשבת, אף אם נעשית בדרך ליכלוך. ההתייחסות של ההלכה אל הבגד כנקי גורמת למשמעות חדשה לפעולת ניגוב הידים בבגד, והיא נחשבת לכיבוס.

לכאורה קשה, שכן ר"ת הוא זה שחידש שבניית מחיצה מתרת אסורה בשבת למרות שהיא מחיצת ארעי בגלל המצב ההלכתי החדש שנוצר עם עשייתה, ומדוע כאן מתיר את ניגוב הידים בבגד?

נראה, שישנו הבדל גדול בין המקרים. בכל בניית מחיצת ארעי נבנה משהו חדש, אלא

1. במקרה זה אין צורך אפילו ברביעית מים. או משום שמי הרגלים ספוגים בבגד ואינם בעין [מ"א סימן שב ס"ק כה], או משום שכמות מי רגלים היוצאת מחוץ לבגד שהתינוק עטוף בו ומלכלכת את האם קטנה מרביעית, ולכמות זו מספיק רוב מים [שו"ת חכם צבי סימן קב. ועיין עוד מחצית השקל סימן עו ע"פ ב]. וי"א שדי במים בשיעור מי הרגלים [שלטי הגבורים. עין באר היטב סימן עז ס"ק א].

שמסיבות שונות אין איסור בבניה זו. כאשר המחיצה הנבנית היא מחיצה מתרת, המצב ההלכתי החדש שנוצר נותן חשיבות למחיצה שנבנתה, ולדעת ר"ת וראשונים אחרים, נאסרת מסיבה זו בנייתה בשבת. במקרה שלנו אין שום שינוי במציאות - הבגד נשאר מלוכלך כפי שהיה; רק המצב ההלכתי השתנה. לדעת ר"ת אין דף בכך כדי לראות בפעולה זו כיבוס ולאוסרה משום כך. לדעת ר"י די בשינוי מעמדו ההלכתי של הבגד ממלוכלך לנקי כדי לאסור את ניגוב הידים משום כיבוס, אע"פ שבמציאות נשאר הבגד מלוכלך כפי שהיה.

קושיה נוספת שאפשר להקשות לדברינו היא מן הגמרא (ביצה יח, א): "אמר רב-הי"א בר-אשי אמר רב: נדה שאין לה בגדים מערמת וטובלת בבגדיה" שם אין שום הרה אמינא לאסור מצד זה שהמצב ההלכתי החדש שיהיה לבגדים אחר הטבילה יחשיב את הטבילה לכיבוס.

לענין אין להשוות את המקריט: הטבלת בגד של נידה במים אין לה שום קשר לכיבוס, אלא לדיני טומאה וטהרה (עיין בתוס' [שבת קיא, א-ב ד"ה האין] שהדגישו שמדובר דווקא בבגד נקי, וניתן לדמות זאת לכל היותר לתיקון כלי (עיין בגמרא שם). במקרה שלנו האיסור להתפלל הוא בגלל היות הבגד מלוכלך ע"י מי הרגלים, לכן ניתן לראות בפעולה המחשיבה את הבגד כנקי מבחינת הלכות תפילה - ככיבוס.

ד. מלאכה שאין צריך לגופה

ליסוד הנ"ל יש השלכה גם לענין מלאכה שאין צריך לגופה. נחלקו הראשונים האם קרוע על מתו לרי שמעון חייב או פטור. לדעת רש"י וראשונים אחרים פטור - זוהי מלאכה שאין צריך לגופה, ואין זה שונה ממוציא את המת לקוברו שפטור ר' שמעון. לדעת בעלי התוספות חייב, שכן חייב האבל ללוש בגד קרוע כל השבעה. דהיינו - יצירת המצב ההלכתי החדש של הבגד הראוי ללבישה בזמן השבעה מעניקה חשיבות לפעולת הקריעה והופכת אותה למלאכה. ואכמ"ל.